

Сергій Римаренко

САМООРГАНІЗАЦІЯ ЕТНІЧНИХ ГРУП В УКРАЇНІ

Процес формування етнічних територіальних громад у контексті самоорганізації етнічних меншин є головною темою статті. Розглядаються питання автономій, створення та формування національно-культурних товариств, а також питання державної етнонаціональної політики.

Ключові слова: національно-культурна автономія, національні меншини, державна етнонаціональна політика.

Sergey Rymarenko. Self-organization of Ethnic Groups in Ukraine. The formation of ethnic local communities in the context of self-organization of ethnic minorities is the main topic of the article. Questions of autonomy, the creation and formation of national cultural societies and issues of ethnic policy are the focal point.

Key words: national-cultural autonomy, national minorities, national ethnic policy.

Етнорегіональний аналіз як системний, комплексний у своїй основі є ефективним інструментом проникнення в сутність етнокультурних та етносоціальних процесів, виявлення регіональної специфіки території країни.

Надзвичайно важливою є проблема територіальної етнічної самоорганізації, яка відбиває собою процес формування етнічних, неукраїнських, територіальних громад.

Ідеться, зокрема, про формування «національних» територіальних громад у вигляді національних округів та інших форм національного самоврядування — сільських і районних національних адміністративно-територіальних органів (Болградська Одеської обл., Хустська Закарпатської обл. та ін.). Такий підхід створює певні умови для етнічної (національної) самоідентифікації національних меншин, що відображає рівень їх етнополітичної мобілізованості, може забезпечити врахування етнокультурних традицій та менталітет етнічних спільнот. При цьому тут варто скористатися Законом «Про місцеве самоврядування в Україні», яким передбачено, що з метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування їх представницький орган може взяти статут територіальної громади села, селища, міста [1. ст. 19. ч. Г].

Варто при цьому звернути увагу на національне життя не тільки для титульної нації, а й національних меншин з тим, щоб були реалізовані права і кожного народу, причому диференційовано: кількісно домінуюча нація реалізує себе в державотворенні, яке гарантує йому повноту національного життя, а національні меншини отримують гарантії національного розвитку. Не слід забувати також, що концентрація національних меншин у різних регіонах є неоднаковою (якщо не брати до уваги російську національну меншину), і в Україні налічується 12 регіонів, де частка етнічних спільнот, крім українців та росіян, становить від 3% до 8% [2, с. 253].

Окремо зазначимо, що, скажімо, у районах компактного розселення кримських татар становлення місцевого самоврядування відбувається у контексті прагнення народу до самовизначення у формі національно-територіальної автономії. Тобто, процес територіальної самоорганізації буде постійно спрямований на утвердження саме кримськотатарських адміністративних одиниць. І з цим не можна не рахуватися. Принаймні цей процес може бути спрямований у річище доцільності саме завдяки можливому законодавчому актові, який визначив би правовий статус кримськотатарського міс-

цевого самоврядування, а не правовий статус кримськотатарського народу, на чому наполягають його представники.

Вартісною є модель міжкультурного взаємозв'язку, що засновується на новому баченні культури, робить акцент на мультикультурну, мультиетнічну, мультиконфесійну багатомовну мозаїку, де кожний етнос робить свій специфічний внесок у спільне надбання.

Новим у міжкультурному підході є пріоритет, який надається взаємодії, взаємозв'язку, розумінню іншого, співробітництву з іншими групами та колективами, партнерству та активному залученню до спільних соціальних та культурних проєктів. На думку П. Надолішнього, суттєвими характеристиками їх мають бути не лише децентралізація, а й різнокатегоріальність адміністративно-територіальних одиниць. Ідеться, отже, про використання традицій вирішення питання національного життя в межах місцевого самоврядування і в різних формах екстериторіальної етнонаціональної самоорганізації [3]. Саме таким способом і забезпечується втілення принципів іншокультурності, регіонального підходу, реалізація однієї з найважливіших функцій етнонаціональної політики — збалансування соціальних відносин на базі традиційних культурних регуляторів. Зрештою, «традиційно-патріархальні» та інституційні регулятори утворюють два конкуруючі начала у боротьбі за вплив на індивіда і соціальні групи.

Природно, що саме вплив перших вищий там, де наявна відповідна «соціальна морфологія», тобто культурне середовище, периферія, де живуть ізольовано, що дозволяє зберегти традиційні цінності більшою мірою, ніж центр. Автономія проявляється у виборі свого шляху етнонаціонального розвитку, у виборі практичних заходів, методів виконання невідкладних завдань; в оцінці самим етносом (нацією) отриманих результатів.

Виникнення інституту автономії стало значним кроком на шляху демократизації суспільства, суттєвим засобом у справі розв'язання етнонаціональних проблем і, що дуже важливо, — сприяє уникненню можливих етнонаціо-

нальних конфліктів і сепаратистських рухів. Утім, не слід ігнорувати й зворотний бік цього соціального явища, коли автономія підсилює конфліктогенні чинники і сепаратистські настрої. Автономія етносу — необхідна умова життєдіяльності його як певної спільності людей. Відсутність автономії, залежність від центру навіть у вирішенні суто місцевих внутрішньоетнічних питань стає чинником, що гальмує нормальний, природний розвиток етносу (нації), породжує драматизм у міжнаціональних відносинах.

Формами автономії етносу (нації) є: політична (часткова чи гранично-політична, тобто «напівполітична»), адміністративна, національно-культурна, національно-персональна. Політична автономія передбачає наявність держави (державного утворення), що входить до складу іншої держави. Суб'єкт автономії має певний обсяг повноважень політичного характеру (свою конституцію, законодавство, право на самостійне вирішення питань адміністративно-територіального поділу та ін.). Автономія напівполітична передбачає менші масштаби політичної самостійності, порівняно з повною політичною автономією, але коло питань, які вирішуються в рамках цієї форми автономії, досить широке (організація інституту самоврядування, ведення місцевого господарства, економічної, культурної діяльності, соціальне забезпечення, охорона здоров'я тощо). Автономія адміністративна передбачає здійснення адміністративних, тобто управлінських функцій на території автономії.

Національно-культурна автономія передбачає надання національним меншинам, які компактно проживають, широких прав у веденні свого національно-культурного життя, тобто прав рівності, вивчати й користуватися своєю мовою, мати свої освітянські і культурно-мистецькі установи.

Національно-персональна автономія передбачає організацію та діяльність у рамках національних союзів, кожен з яких має забезпечити об'єднання в його лавах представників відповідних національностей (етносів), незалежно від місця поселення.

Національні союзи створюють списки громадян, які належать до відповідної нації (національний кадастр своїх членів), користуються законодавчою ініціативою, їм надається виняткове право представництва етносу (нації) перед державою і громадянськими установами. І в сучасних умовах принцип національної рівноправності має бути універсальним на всій території держави, у всіх регіонах країни, адже це вагома складова проблеми захисту прав людини.

Сутність полікультурної державної політики полягає в тому, що розвиток самотутніх етнічних культур, мов та релігій не повинен вести до ізоляції, а тим більше ворожості між етнічними групами. Полікультурність передбачає, що етнічний та культурний ренесанс меншин має відбуватися паралельно з інтеграцією етнічних фрагментів поліетнічного українського соціуму в єдиний етносоціальний та етнополітичний організм, яким є громадянське суспільство та українська державність. Тільки таким шляхом можна забезпечити органічне поєднання прав людини і прав народів, які складають категорії етнічних меншин, її відносну автономність і інтегрованість у цілісний соціальний і громадянський соціум. Слушною є думка Л. Шкляра про те, що національним меншинам в Україні не буде ніяких перепон на шляху до їх участі в процесах державотворення. Але саме державотворення є не державоруйнуванням, виявом чого є регіонал-сепаратизм, іредентизм, юніонізм на імперських засадах чи щось подібне до цього [4].

Ось чому сьогодні, як ніколи, нагальним є питання не просто про національне відродження, а про відроджувальні або ренесансні процеси в ситуації поліетнічності. Тобто, слід визначити вплив на державотворчий процес, з одного боку, титульної нації, яка є рушієм національної ідеї, національних прагнень тощо, а з іншого — національних меншин, які нерідко ренесансні вияви титульної нації сприймають як «націоналізм» або «шовінізм».

Важливим є й те, що в Україні поступово складається система регулятивного впливу держави на етнонаціональну сферу життя суспільства, її основні елементи: а) національне законодавство; б) відповідні організаційні структури

в системі органів виконавчої влади; в) загальнодержавні і регіональні програми етносоціального розвитку; г) організаційно-правові, економічні і політичні механізми реалізації етнонаціональної політики, контролю за дотриманням національних прав особи і прав етнічного колективу. Набувається досвід регулювання етнонаціональних процесів на регіональному рівні.

Однак загалом діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування має переважно ситуативний характер. Вона не спирається поки що на ґрунтовні наукові розробки і реформи. Одна з ключових проблем державного управління у сфері етнонаціонального розвитку полягає у визначенні правосуб'єктності етнонаціональних структур, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників державно-управлінських відносин, регламентуванні форм активності їх участі у формуванні характеру та напрямів керуючої дії, реалізації державно-управлінських рішень. Кінцева мета державного регулювання в цьому разі не встановлення меж (обмеження) прав національної спільноти, а сприяння реалізації її законних прав.

Значне місце в регулюванні відносин, що виникають у процесі державного управління в етнонаціональній сфері, посідають неюридичні норми — передусім зумовлені культурними традиціями, а також політичні, моральні та ін. Етнополітичний простір України передбачає надання рівних можливостей розвитку всім етнічним та національним групам. Рівність етносів — це соціальна цінність будь-якої багатонаціональної держави, запорука повнокровного співробітництва і безконфліктного вирішення міжнаціональних відносин.

З одного боку, етнополітичний простір України має сприяти відродженню і збереженню духовної і культурної спадщини кожного з етносів, що населяють Україну, і, передусім, українців, уникненню негативних елементів у міжетнічних, міжнаціональних стосунках, подоланню демократичними засобами етносоціальних напруг, що виникають, а з іншого — повинен забезпечувати не тільки відродження етнічної самосвідомості, а й культивувати поважне ставлення до національної гордості, гідності при самостійності

економічного, політичного і духовно-культурного розвитку етносів, отже, етнічних цінностей кожного з них. Тільки за таких умов останні можуть збагачуватися за рахунок інших народів.

Варто усвідомити, що цей процес має бути продовженням традицій кожного етносу (нації), які притаманні йому. Важливою передумовою цілеспрямованого використання етнополітичного простору України повинні бути пошуки найоптимальніших шляхів, засобів забезпечення інтересів національних груп, згуртування їх на конструктивну дію утвердження демократичної етнонаціональної політики, запобігання виникнення етнонаціональних, етнополітичних та етнорегіональних суперечностей чи конфліктів тощо.

Сучасна етнополітична ситуація в Україні характеризується тим, що етнополітичний простір суттєво розширює свої межі. Розширення меж етнополітичної свободи і облаштування її в новому просторі відбувається при цьому відносно повільно. Старі цінності та норми, попередня культура, насамперед політична, відтісняється новими поступово, таким чином, що національні спільноти, котрим доводиться жити на стику двох епох, повинні встигнути адаптуватися до нових умов. Що ж до такого поняття, як «етнодержавницький простір» України, він, на наш погляд, означає, що українська нація, яка проживає компактно на своїй автохтонній території, становить більшість населення; здійснює основне право на політичне самовизначення; створює і забезпечує всі необхідні умови для максимального збереження і розвитку надбань своєї нації в економічній, політичній, соціальній, духовній сферах життя, збагачення її духовності, культури, мови, прогресивних традицій тощо. Етнодержавницький простір України включає в себе не лише піклування про «свою» державоутворюючу націю, а й забезпечення належних рівних умов для розвитку всіх інших націй, етнічних груп, які проживають на її території і входять до складу її народу, і передусім пропорційного їх представництва в органах державної влади, якщо вони компактно проживають, а також реалізувати їх право створювати місцеві органи самоврядування.

Громадяни держави, незалежно від їх національної належності, також мають право вимагати від неї, щоб вона гарантувала правові норми і матеріальні передумови для добробуту суспільства і свободи особистості. Надзвичайно важлива сфера державної діяльності — формування юридичної бази функціонування громадянського суспільства, розробка і введення в дію законів, які б надійно захищали права людини.

У цьому ряді виділимо автономію як досить-таки ефективний інститут врегулювання етнонаціональних проблем та забезпечення прав особи. Для України характерною є територіальна автономія, при якій етнічність виведена із системи державоутворюючих компонентів. Що ж до такого варіанта самовизначення, як автономії культурно-національної чи екстериторіальної, — як правило, все це рівень місцевого самоуправління, який враховує етнокультурний та регіональний чинник і є своєрідною етнічною самоорганізацією національних меншин. Потрібен вибір оптимальної стратегії і тактики для розв'язання питань, що постають внаслідок взаємодії та зіткнення інтересів етнічних груп та держави, пошуку балансу між інтересами титульної нації, національних меншин (окремо виділимо, хоча з теоретичної точки зору це недоречно, російську національну меншину) та кримських татар, що претендують на належність до корінного народу.

Для України варто було б розглянути модель етнодержавотворення в умовах мажоритарної демократії (США, Велика Британія, Австралія та ін.), яку, напевно, варто наслідувати. Адже держава в цій моделі не регламентує і не втручається в етнічні відносини, але сприяє національному будівництву, зокрема, запроваджує для всіх громадян спільну мову, спільний патріотизм, національні інститути тощо. Держава створює умови для добровільної асиміляції, але дозволяє етнічним групам або зберегти, або позбутися своєї субкультури, жити окремо або змішуватися з іншими. Першоосновою суспільства тут є особа, її заслуги, здібності, досягнення пріоритетних прав людини. Принаймні важливо здійснювати політику етнокультурного плюралізму із рівними

правами та обов'язками для всіх національностей, впроваджувати єдині «правила гри», однаково обов'язкові для всіх учасників етнополітичного процесу.

Чинниками, здатними нейтралізувати розвиток подій у небажаному напрямі, є, на наш погляд, підтримка культурного розвитку національних меншин, забезпечення їхньої спільної участі в органах влади, єдині для всіх символи держави, прийняті для представників різних національностей, зміцнення відносин з державами, з якими певні національні меншини є спорідненими, і безумовне використання позитивного міжнародного досвіду запобігання і мінімізація етнічної напрузі.

Національно-культурна самоорганізація в Україні відзначатиметься, напевно, різноманітністю форм, а отже, зв'язків і взаємодії з органами державної влади і місцевого самоврядування, а саме: а) національно-культурні та культурно-просвітницькі товариства, земляцтва, які дбатимуть про інтереси переважно своїх членів. Їх буде влаштовувати участь у роботі консультативно-дорадчих органів при регіональних органах державної влади і місцевого самоврядування; б) багаторівневі обласні (регіональні) і всеукраїнські національні об'єднання, які виступатимуть від імені певної спільноти в цілому, тобто національно-культурні автономії. Вони будуть ставити питання про участь у здійсненні владних повноважень стосовно питань етнокультурного розвитку: в) національні громадські об'єднання, які будуть розширювати діапазон своєї дії на весь спектр проблем (економічних, соціальних, культурних, демографічних, екологічних, інших) і вирішення яких має гарантувати збереження самобутності національної спільноти, її виживання як такої і прогресивний розвиток. Вони балансуватимуть між національно-культурною автономією і національно-персональною автономією.

Це є найзагальніша класифікація ймовірних моделей етнічної самоорганізації. Вона, безсумнівно, матиме численні перехідні форми. Понад те, відображуючи спосіб розселення, насамперед національних меншин, нерідко національно-культурна (етнокультурна) автономія матиме змі-

шаний характер, а саме: охоплюватиме не лише дисперсно, але й компактно проживаючі частини спільнот.

Національні територіальні громади і їх комунальні об'єднання, асоціації, у які можуть об'єднуватися за національною ознакою, органи місцевого самоврядування ставатимуть колективними членами національно-культурних автономій або будуть співробітничати на договірній основі, що сприятиме зміцненню економічного потенціалу етнічних спільнот задля розв'язання проблем етносоціального розвитку.

Право на самовизначення було здійснене українською нацією, усім українським народом. Громадяни України — неукраїнці, їх етнічні (національні) колективи є частиною Українського народу, який виступає носієм суверенітету і єдиним джерелом влади, здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Екстериторіальна етнічна самоорганізація є одним з проявів самоорганізаційних процесів, що хоча і повільно, все ж таки розгортаються в українському суспільстві. Маючи на меті збереження етнічної ідентичності дисперсно розселених національних груп, реалізацію національних прав осіб етнічного колективу, екстериторіальна етнокультурна самоорганізація сприяє вибору оптимального державного устрою і адміністративно-територіального поділу України.

Процесу формування нормативно-правової бази національно-культурного розвитку з початку 90-х років властиві певна логіка і певний взаємозв'язок у макрорегіональних межах, насамперед, на теренах колишнього СРСР і країн Східної Європи. Кожен новий законодавчий акт враховує попередні, прийняті в окресленому просторі. На початку ХХІ сторіччя в Україні є можливість, прямуючи в руслі цієї тенденції, ще раз осмисливши власний досвід двадцяти років, створити нормативно-правову базу регулювання етнонаціональних процесів, адекватну сучасному етапу розбудови українського суспільства.

---

1. Закон України про місцеве самоврядування [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law/2/>

main.cgi?nreg=280%2F97%E2%F0&test=4/UMfPEGznhh/in.ZidiZ67.HI48os80msh8Ie6

2. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. – К., 2011. – С.394.

3. Надолішній П. І. http://lib.academy.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_opak71/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=DB2&P21DBN=DB2&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR= Вітчизняна традиція демократичного врядування як аспект національного державотворення: до 360-ї річниці створення Української козацької держави та 300-річчя Конституції Пилипа Орлика [Текст] / П. І. Надолішній // Вісник державної служби України. – 2009. – № 4. – С. 69 –78.

4. Попов Б.В. Етнос і соціум / Б.В. Попов, В.А. Піддубний, Л.Є.Шкляр. – К.: Наукова думка, 1993. – 171 с.